
Djevelen i detaljene

INTERVJU

CHRISTINA SVANSTRØM

christina@svanstrom.no

– Doktorar med metaperspektiv er i ferd med å bli ein utdøyande rase. Helsetjenesteforskeren Olav Helge Førde vil at legene skal løfte blikket oftere opp fra journalen og bry seg om mer enn lønnsslippen.

Alle foto: Marius Fiskum

I en stadig mer papirløs hverdag har det åpnet seg et lite pusterom for fire blåkopier fra de siste fire tiår på Universitetet i Tromsø. På døren står det «kopirom», svart på hvitt. Men stedet som en gang var satt av til å skrive ut papirer, er nå blitt inntatt av en grå materie med liten lyst til å forlate universitetsområdet selv på sine mer modne dager.

De kaller det pensjonistredet, med tre tilgjengelige datamaskiner på fire tenkende. Ikke at det gjør noe, etter sigende bruker majoriteten av den lille populasjonen mesteparten av tiden på kaffe, småprat og kabal. Skal man tro

ryktene, er det én stadig tastaturhelt blant de fire som fortsatt holder stand med produktivt arbeid i flere retninger.

Ragnar Hotvedt, medpensjonist på det improvisatoriske kontoret i tiende etasje på Institutt for samfunnsmedisin, mener kollega og venn Olav Helge Førde har en arbeidskapasitet som er imponerende, og diagnostiserer kompisen som mulig plaget av klisterhjerne. - Jeg oppfatter han som romslig, og enormt raus. Enere kan fort bli til ufordragelige vesen, men Olav Helge har alltid vært mer interessert i å gjøre noe fornuftig enn å fremheve seg selv, sier Hotvedt.

Sinatra i Gore-Tex

Olav Helge Førde er født og oppvokst i Høyanger kommune, en sidefjord halvveis inn i Sognefjorden, underlagt nettopp Helse Førde. For allmennheten er han kjent som bror til tidligere NRK-sjef Einar Førde, i Helse-Norge som epidemiolog, helsetjenesteforsker og tidvis helsebyråkrat. Han var med på fødselen av Universitetet i Tromsø i 1972 og oppstarten av medisinstudiet i 1973. Han var også sentral ved den første Tromsøundersøkelsen i 1974. I dag er det få som ikke har hørt om denne undersøkelsen. 45 000 tromsøværing har kjent den på kroppen.

Olav Helge Førde

Født 1946 i Høyanger

- Artium Firda Landsgymnas 1965
- Embetseksamen, Oslo 1971
- Professor og seniorforsker, Universitetet i Tromsø
- En av initiativtagerne til Tromsøundersøkelsen 1974
- Styreleder Medisin og helse, Norges forskningsråd 1993 – 97
- Styreleder Senter for medisinsk metodevurdering 2000 – 03
- Styreleder Helse Nord 2001 – 05
- Dekan Det medisinske fakultet 2005 – 07

Selv hadde jeg kun møtt Olav Helge på et statistikkseminar noen år tilbake. Jeg husker det som en av mine mest effektive undervisningstimer. På netthinnen har jeg bildet av en nær logrende mann med permer og fritidsklær som sto trippende i døråpningen på kollokvierommet, klar for å ta komme seg hjem og av gårde på høstens første jaktur.

Sogningen har brodd og evne til å både provosere og erte omgivelsene. «Smoking eller overlevingsdrakt?» står det i SMS-en som tikker inn 0823 den dagen vi skal møtes med fotograf Fiskum. Det snør tett og blåser i Tromsø. Vi lander på friluftsvennlig Gore-Tex, i mangel på både smoking og overlevelsesdrakt.

– Eg fekk nyleg høyre at eg liknar på Frank Sinatra. Men eg trur det har meir med alderen enn likskapen å gjere, sier Førde.

Helseatlas

I 2016 gikk Førde formelt av med pensjon. Men det kan virke som den nye tilværelsen kun har gitt rom for å fokusere enda mer på enkeltprosjekter. Under leder Barthold Vonen og de andre på Senter for klinisk dokumentasjon og evaluering (SKDE) i Tromsø tar mange års arbeid gradvis form på nettplattformen helseatlas.no.

– Målet er å vise kontrastene i helsetenestene våre til ulike fagleiarar og dei som er ansvarlege for faglege retningslinjer. Vår jobb er ikkje å fortelje kvar dei gjer rett – men å vise dei variasjonane i forbruk av helsetenester som ikkje lar seg forklare av kjente faktorar, sier Førde.

Data fra både kvalitetsregistrene og helseatlasen som forvaltes av Senter for klinisk dokumentasjon og evaluering i Tromsø kan brukes til å lese helsetjenesten og dens variasjon over det ganske land. Arbeidet har fått velkommen respons hos både politikere og fagpersoner.

– Når vi er på konferansar i Europa, er helsetenesteforskarar og leiarar av liknande forskningssenter som vårt forbløffa over at vi i Noreg har politikarar som lyttar til oss.

Viktigst av alt, mener Førde, er at helseforetakene her til lands er selv interessert i å få en beskrivelse av hvordan helsetjenestene er fordelt i befolkningen. Han kom sent i går kveld tilbake til Tromsø fra et dagsmøte i Steinkjer, der han var på invitasjon fra Helse Nord-Trøndelag.

– Der er dei noregsmeistrar i øyredren og heving av augelok, noko vi har vist i helseatlasen, kommenterer Førde. Tallene viser eksempelvis for øyelokksoperasjoner at Helse Nord-Trøndelag har 245 inngrep per 100 000 innbyggere per år (gjennomsnitt i 2011 – 13), mens Helse Førde ligger på bunn med 85 per 100 000.

– Då er det ein bonus å kunne erte dei i Nord-Trøndelag med at på heimtraktene mine får ein faktisk augo opp ved fødselen, humrer Førde.

Helse og risiko

Vanlige folk møter helsevesenet ikke bare på fastlegekontoret eller sykehuset. I den moderne mediehverdagen verserer lokaliseringsdebatter, fristbrudd og politiske prioriteringer i skjønn forening med et utall helseidealer, dietter og

forebyggende nyvinninger for det perfekte og risikofrie liv.

Vi har tilgang på mer data og informasjon enn noen gang – men også tilsvarende mange tolkninger. Som levende aktører i Becks «risikosamfunn» kan vi alle boltre oss i ulike faktorer, sammenhenger og farligheter.

– Du var med på å starte Tromsøundersøkelsen i 1970-årene, og du har brukt et yrkesliv på data og forskning. Hva er ditt forhold til helseangsten?

– Det er ein hårfin balanse. Og eg tenkjer på dei mange nevrotilkarane eg har vore med på å skape ved eksempelvis innlemminga i Tromsøundersøkelsen. Fiskarane på yttersida berre lo av meg, og dei ler framleis. Mens andre, som kontrollfikserte akademikarar, begynte å tenkje meir over eiga helse. Ting dei før ikkje hadde tenkt på, blei viktige, og måtte kontrollerast, enten det var blodtrykk eller kolesterol.

I artikkelen *Is imposing risk awareness cultural imperialism?* i slutten av 1990-årene etterspør Førde den etiske debatten om konsekvensene av de epidemiologiske tallknusernes risikoestimer. "The moral and coercive crusade for increased risk awareness and purity in life style can too readily take on the form of cultural imperialism towards conformity. Epidemiologists and the health care movement in general have a mandate to fight disease and premature death; they have no explicit mandate to change culture", avsluttes det i artikkelens abstrakt. En nær 20 år gammel påstand – men like betimelig i dag. Det heter at djevelen er i detaljene. En av informasjonssamfunnets større utfordringer kan være at vi nettopp går all vår risiko litt for nøye etter i sømmene.

– Eit samfunn som skal eliminere all usikkerheit har starta på ei umulig oppgåve. I dag går folk til fastlegen meir for å få vite at dei er friske enn for å få hjelp med sjukdom. Det er ein viktig skilnad.

I den sammenhengen mener Førde vi har en stor jobb å gjøre med å støtte primærhelsetjenesten med fastlegene som en viktig instans for behovsprøving. Med mer risiko, mer avhengighet av helseinstitusjonene, blir det desto viktigere å sluse forbruken av ressursene riktig.

– Kor ofte høyrer du at ein fastlege får skryt for å seie nei? Noko har skjedd i høve til sjukmeldingspraksis, men når det kjem til henvisingar høyrer vi berre om det når ein fastlege ein sjeldan gong burde ha henvist før.

Selv om flere politikere har lyttet til Førde gjennom årene, er det kun unntaksvis han selv står på barrikadene for å fronte spesifikke synspunkt. Når han først gjør det, tenderer det til å ha en provokativ stil. I sine år som styreleder for Helse Nord gikk det tidvis hardt for seg i slagene.

– Eg er blitt kalla både Adolf Helge og Bin Laden i enkelte av lokaliseringsdebattane på starten av 2000-tallet. Men slik er det, og det er jo egentleg berre litt moro, sier Førde.

Du mao berre putla pao

I sitt akademiske virke vil Førde beskrive seg selv som en pragmatiker, med ønske om at ting skal forandre seg til det bedre. Men den tilsynelatende standardfordelte karakteren har definitivt også mer utsvevende karaktertrekk. Noe samtlige jeg kommer i prat med om han, poengterer.

I Tromsø fant han i tillegg til faget et liv med luftig takhøyde og vennskap som rommet mye gjøn og djevelskap. Når pensjonisttilværelsen banket på døren, var det uunngåelig duket for at Førde selv skulle få oppleve en storstilt overraskelse.

«Noen måtte ta ansvar. Olav Helge måtte ikke lykkes i å snike seg unna enhver markering av 70-årsdagen og tilhørende utestenging fra arbeidslivet. Tilsvarende viktig var det å hindre pompøse arrangement med ambisjoner om å drukne jubilanten i meningsløse honnørord», skriver den selvutnevnte aksjonsgruppen bak Førdes 170 sider lange festminneskrift fra våren 2016.

Mellom permene har nær et halvt hundre antall mennesker bidratt med pennen for å skildre sin versjon av Olav Helge Førde, som bror, far, jaktkompis, venn og kollega - som en akademiker, en lur djevel og et fjell i livet. Ispedd bilder av Førde i sitt ess med jaktfangst, bålcaffe, gjerne en sigarett i munnviken og glade hunder logrende rundt bålet.

– Det var fullstendig overveldande. Eg blei overraskande losa til Ølhallen i Tromsø, som var fylt av gamle kollegaer, vener og familie. Til sist blei eg plassert bak eit bord med ein gravferdsprega minneprotokoll og lys for å signere mitt eige festminneskrift. Det var litt utpå kvelden, så eg måtte jobbe hardt for ikkje å setje feil navn på helsingane, sier Førde.

Kanskje var det nettopp akkurat slik en mann som Førde, med tilsvarende fandenivoldskhet blant nære venner, måtte feires.

– Humor! Faenskap, det å vere kreativ og å lage noko som er morosamt og gjerne litt infamt, det er viktig. Ein må tole å bli gjort litt gjøn med. Sjølvhøgtidlege folk trivst eg ikkje med.

Mulig noen humoristiske standardavvik i ens karakter er en del av oppskriften som gir rom for å tenke utenfor boksen. Et strømlinjeformet og perfekt samfunnsideal til tross.

Et barskap med hunder

I 1975 gjorde han et røverkjøp av en hytte i Dåfjord på Ringvassøya. Den er blitt hans tilholdssted alle dager timeplanen tillater det. Og mye av lykken i det da falleferdige verket kan tilskrives byggteknisk uvitenhet og følgelig inkomplett risikovurdering.

– Hadde eg hatt det minste peiling på bygg då, ville eg ikkje ha kjøpt. Men eg har likevel aldri brukt pengar så fornuftig og følt at eg har fått så mykje igjen, sier Førde.

Opp gjennom årene har han hatt fem ulike vorstehere, og nå to bretonhunder som jaktselskap i det lune terrenget på øya utenfor Tromsø. Turene var kanskje lengre og mer krevende før.

Men det er langt fra det samme som at en seig og iherdig jeger har mistet treffsikkerheten. Der den jaktende statistiker ikke berger seg på mange nok skudd til en heldig standardfordeling, kan upåklagelig presisjon være redningen. En av årets siste jakthelger tok han og hunden med det snertne navnet Sjabli fire ryper etter noen timer i knedyp snø.

– Chablis, er det favorittvinen?

– Nei. Men nå hadde eg gått gjennom polkatalogen for namn på dei tidlegare hundane, så då blei det Sjabli, sier Førde.

– Eg tykte med alderen at det høvde å gå for edlare og linnare saker etter å ha brukt opp namn som Viski og Brandi.

Kopirommet

Hverdagen er fortsatt å stå opp og dra til Universitetet i Tromsø i Breivika.

Men det er ikke bare for moro skyld de formelt pensjonerte har inntatt fakultetets appendix papirkopiformis: Plassmangelen er påtrengende. Institutt for samfunnsmedisin har vokst fra ingenting til 150 ansatte.

Tromsøundersøkelsen har bidratt til en stor del av veksten og er blitt en gullgrube for akademisk produksjon.

– I tillegg er det andre spennende og pågående prosjekt som gjer at vi er mange om beinet. Vi har nesten vakse ut av korridorane – og det skal bli veldig bra når det nye medisin- og helsefagbygget (MH2) står ferdig neste år.

Mange aktive stillinger til tross, de fleste er prosjektbaserte. Når gamle travere går av med pensjon, er det få som tar over professoratkallet. Her har akademien en utfordring, mener Førde.

– Vi kan gå mot ein mangel på dei som evnar å lyfte blikket frå journalen og som har oversikt og forståing av helsevesenet som heilskap, sier han og legger til:

– Er ikkje ein akademisk karriere nok i dag – betyr lønsslippen meir? Doktorar med metaperspektiv er i ferd med å bli ein utdøyande rase, poengterer Førde.

«The devil is in the details», heter det. Der vi raser mot perfeksjonen, farget av egne spesialiteter og prioriteringer, kan det være klokt å stoppe opp og ta en kikk på samfunnet rundt. Er det noe vi kunne gjort annerledes? Hvorfor velger vi som vi gjør?

– Her er det mange moglegheiter i helseatlasen og andre større prosjekt til å gi tilgang på data frå helsevesenet. Det er for mange uforklarte kontrastar i måten vi fordeler helsetenestene. Eg har ikkje svaret, men vi må arbeide for at det uforklarlege kjem opp til debatt, sier Førde.

Han føler seg langt fra ferdig i arbeidslivet, selv om han offisielt er pensjonert. Etter vår intervjurunde er Førde allerede mentalt i gang med neste oppgave for dagen, som er å gi tilbakemelding på en kommende forskningsartikkel.

– Det er noko med å halde seg oppdatert. Eg kan ikkje slutte å arbeide. Det er rett og slett heilt utenkeleg for meg, sier Førde, før han smiler kort, tar et nøkternt farvel og forsvinner opp trappen.

Publisert: 21. august 2017. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.17.0356
Opphavsrett: © Tidsskriftet 2026 Lastet ned fra tidsskriftet.no 29. mars 2026.